

EURÓPA KÖNYVTÁR

IMMANUEL KANT

**EGY VILÁGPOLGÁR GONDOLATAI
AZ EMBERISÉG EGYETEMES
TÖRTÉNETÉRŐL**

**Fordította és bevezette
SÁNDOR PÁL dr.**

ELŐSZÓ.

Az általános vélemény úgy hangzik, hogy *Kant* első és talán legfontosabb történetfilozófiai munkája, az *Idee zu einer Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, melynek teljes szövegét magyarul az „Európa Könyvtár” jelen füzeté nyújtja, *Kant* kritikai periódusából való ugyan (a *Kritik der reinen Vernunft* 1781-ben jelent meg, az *Idee* három évvel később), de még maga nem kritikai mű. Hanem úgyszólván egy hors d’oeuvre, mint még néhány kisebb írása, melynek a kanti filozófia igazi nagy épülettömbjéhez semmi szorosabb köze sincs. Hiszen *Kant*, aki tulajdonképpen mindvégig csak a matematikai természettudomány fogalomképzése útján nyert megismerést tekintette tiszta tudományos megismerésnek, valójában föl se vethette a történelemnek, mint tudománynak a problémáját. És csakugyan, mikor élete végén, tán a rendszer lezártságának szükségletéből kritikai módra megkísérelte e problémát megformulázni: „Hogyan lehetséges történelem a priori?” - a felelet nem lehetett több, mint egy tréfás megjegyzés, ironikus csipkelődés a II. Frigyes Vilmos porosz politikai rendszere fölött, - hogy tudniillik, „akkor, ha a jós maga csinálja az eseményeket és valósítja meg mindazt, amit megjövendölt” (*Streit der Fakultäten*). De *Kant* saját szavaitól eltekintve is, az *Idee*-ben megnyilatkozó filozófiai értelemben vett naturalizmus, az a felfogás, amely történelem tárgyának az emberi nemet, mint egy természeti produktumot, biológiailag és fiziológiailag kompakt tömeget tekint, éles ellentmondásban van a történelemről, mint tudományról alkotott mai fogalmainkkal.

És mégis - ezzel tisztában kell lennünk az *Idee* helyes megértése és értékelése szempontjából - nemcsak hogy a *Kritik der reinen Vernunft*ot kell az *Idee* nélkülözhetetlen előfeltételének tekintenünk, hanem még azt is fel kell ismernünk, hogy éppen a kriticismus, illetőleg a transzcendentális módszer tette lehetővé magát az általános történetfilozófiát is. A phänomenon-embernek és a noumenon-embernek a methodikai elválasztása az, ami szabad teret nyit a meggyőződésnek, hogy az ember, mint állati lény, a *valóságban* is fölszabadul a természet törvényszerűsége alól és maga szab törvényt magának. Persze, ennek a folyamatnak a leírását már nem nyújtja az *Idee*, de nem a *Kritik der praktischen Vernunft* se, mint azt általában hinni szokták. Mert a praktikus ész etikai szabadsága módszertani, nem pedig valóságsszabadság, és az ember csak módszertanilag lehet egyszerre két ellentétes világ polgára. Az egyes ember és az emberek összessége, az emberi faj, a kanti híres „polgári társadalomban” élve, nem él többé természeti determináltságban és az anyagcsere természet és társadalom között csak a kettő, mint totalitás között folyik le. Ezért nem írhatta meg *Kant* *ezt* a történetfilozófiát és *ezt* a történelmet, és nem csupán azért, mert - mint ő maga bevallja - magát a történelmi eseményeket is csak oly kevésbé ismeri. Az ő számára még történelem egyenlő kellett, hogy legyen a szabadság történelmével, történetfilozófiája erkölcsi teleológiával, melyben a természet végeredményben a természettudomány „természetéből” „gondviseléssé” változik át.

Mégis *több* az *Idee*, mint a problémának egyszerű fölvetése és a *Kritik der reinen Vernunft* principiumainak egy idegen területre való alkalmazásának kísérlete. Mert ha a Kr. d. r. V.-ban *Kant* a dialektikát csak azért veszi igénybe, hogy megmutassa, micsoda tévutakra, önellentmondásokba kerülünk, ha olyan kérdésekre is feleletet akarunk, melyre az emberi ész képességeinél fogva már nem lehet hívatott, az *Idee* éppen ennek a dialektikának köszönheti az egész munkának történelmileg talán a legjelentősebb gondolatát. A társiatlan társiasság antagonizmusával kapcsolatban ugyanis, amely minden művészetnek és tudománynak, az egész emberi civilizációnak és kultúrának a létrehozója, és végeredményben az örök béke megvalósulását illető reményeinknek is az igazolója, lehetetlen *Hegel*-nek, a történetfilozófia igazi és végleges

megalapítójának kísértetiesen pontos fogalmára, az *ész cselé*-re nem gondolnunk; arra, ami a polgári társadalom filozófusának természetes gondolatkorlátai folytán misztikus, titokzatos és anarchikus erőként jelenik ugyan meg, de ami a polgári társadalom fölé emelkedő gondolkodónak, *Marx*-nak írásaiban már világos és egyértelmű formulát nyer az osztályharc fogalmában.

Persze, tévedés volna azt hinni - talán éppen a Hegel asszociációja révén - hogy itt fogalmak immanens törvényszerűségéről, fejlődéséről van szó, vagy pláne, hogy az Idee semmi más, mint a Kr. d. r. V.-ból logikai kényszerűséggel folyó, egy adott tárgyra vonatkozó következtetés. Számtalan könyv van, melynek mindegyike azt a célt tűzte ki maga elé, hogy - főképp az Ideen keresztül - megmutassa, milyen mélyen gyökerezik Kant a maga korában, és nem kevés azoknak a száma sem, akik éppen az Idee-t használva fel ütőkártyának, arra a következtetésre jutnak, hogy a theoretikus ésszel ellentétben Kant a praktikus ész-elmélettel nem előzte meg, *csak* reprezentálta korát. Mennyiben jogosult ez a *csak*, és hogy vajjon a praktikus ész szférája visszaesés-e a metafizika irányában, melynek mint tudománynak a megsemmisítését éppen a Tiszta Ész vállalta magára, arról természetesen az Idee époly kevéssé van hívatva kimondani az utolsó szót, mint azoknak a könyveknek a szerzői. Az Idee azonban valami máshoz szolgáltat döntő érvet; azon a módon ugyanis, ahogyan Kant ezen az alig harminc oldalon kerek egységbe fogta azoknak a forradalmi időknek összes, az emberiség történelmét, jövő sorsát és kilátásait érintő problémáit, kétszeres jelentőséget nyer Marxnak az a mélyértelmű megjegyzése, hogy Kant filozófiája a francia forradalom német theoriája. Mert csakugyan, Kant e szavai mögül: „Hála legyen a természetnek az összeférhetetlenségért, a rosszindulatúan versengő hiúságért, a soha ki nem elégíthető bír -, vagy hatalmi vágyért!” - már világosan kihallatszik a Bastille lerombolójának diadalkiáltása, mely praeludiumot szolgáltatott az új világ megépítésének munkájához.

Sándor Pál

IMMANUEL KANT: EGY VILÁGPOLGÁR GONDOLATAI.

Lehet valaki metafizikai tekintetben az *akarat szabadságát* illetőleg akármilyen véleményen, azt mégis el kell ismerni, hogy ennek az akaratnak a *megnyilvánulásai*, az emberi cselekvések, épen úgy, mint minden más természeti jelenség, általános természettörvények alá esnek. A történelem, amely ezeknek a jelenségeknek az elbeszélésével foglalkozik, legyenek maguk az okok bármilyen mélyen is elrejtve, mégis meghagyja a reményt, hogy ha az emberi akarat ama játékát *nagyban* tekinti, annak egy szabályos menetét fedezheti fel benne; és hogy ezen a módon, azt, ami egyes szubjektumokat tekintve bonyolultnak és szabálytalannak látszik, az egész fajt szem előtt tartva mégis mint e faj eredeti képességeinek egy, ha lassú is, de állandóan előrehaladó fejlődését kell megismernünk. Ezért látszik úgy, mintha a házasságok, az ezekből származó születések és a halálozás, mivel az emberek szabad akarata oly nagy befolyással van rájuk, nem volnának semmiféle szabálynak alávetve, melynek alapján ezeknek a számát számítások útján előre meg lehetne állapítani; és mégis, a nagy országokban évenként végzett kimutatások azt igazolják, hogy mindez épenúgy állandó természettörvények szerint megy végbe, mint az olyannyira kiszámíthatatlan időjárás, amelyet egyenként és esetenként nem lehet ugyan előre meghatározni, de amely egészben mégsem mulasztja el, hogy a növények növekedését, a folyók futását és más természeti dolgokat a maguk egyenletes, szakadatlan menetében fenntartsa. Egyes emberek, sőt egész népek sem igen gondolnak arra, hogy miközben mindegyik külön saját értelme szerint, a saját, a másikéval gyakran ellenkező szándékát követi, észrevétlen a természet előtte ismeretlen szándéka, mint valami vezérfonál szerint jár el és olyan valaminek az előmozdításán fáradozik, amelyért, ha tudatossá válnék előtte, nem valami különös mértékben lelkesednék.

Mivel az emberek törekvéseikben nem pusztán ösztönszerűleg járnak el, mint az állatok, de nem is mint eszes világpolgároknak kellene, egy egészben kicsinált terv szerint, úgy látszik, hogy egy tervszerű történelem az emberekről ép oly lehetetlenségszámba megy, mint mondjuk a méhekről, vagy a hódokról. Nem vagyunk képesek némi bosszúságot leküzdeni magunkban, ha látjuk, mint járnak-kelnek az emberek a világ nagy színpadán; mert azt kell látnunk, hogy az egyesekben olykor-olykor fel-felcsillámló bölcsesség mellett, végeredményben nagyjában minden ostobaságból, gyerekes hiúságból, nem ritkán gyerekes gonoszásból és rombolókedvből történik; úgy, hogy a végén nem tudjuk, miképen vélekedjünk a mi, kiválóságaira olyannyira beképzelt fajunkról. A filozófus számára tehát nem marad más hátra, mint hogy megvizsgálja, mivel nagyjában az emberekben és az ő játékaikban észszerű, *saját szándékot* nem tételezhet fel, vajjon az emberi dolgoknak ebben az esztelen menetében nem tudna-e felfedezni egy *természeti szándékot*, amelyből aztán azoknak a teremtményeknek, akik saját terv nélkül járnak el, mégis a természet meghatározott terve szerint való történelme lehetséges volna. Lássunk hozzá, vajjon sikerülni fog-e nekünk, hogy egy ilyen történelemhez vezérfonalat találjunk; ha igen, annak a férfinak a létrehozását, aki ezt a történelmet aztán meg is fogja tudni írni; a természetre bízunk. Hiszen ez a természet létrehozott már egy *Kepler-t*, aki a bolygók excentrikus pályáját oly meglepő módon, határozott törvényeknek vetette alá; és egy *Newton-t*, aki ezeket a törvényeket aztán egy általános természeti okból megmagyarázta.

Első tétel.

Valamely élőlény összes természeti képességei arra vannak teremtvé, hogy tökéletesen és célszerűen kifejlődjének. Így fogja ezt minden állatnál találni úgy a külső, mint a belső, vagy analízáló megfigyelés. Valamely szerv, amelyet nem használunk, valamely elrendezettség, amely nem felel meg céljának, ellentmondás a teleologikus természetben. Mert ha a fönti alaptételtől eltávolodunk, ezzel már nem egy törvényszerű, hanem céltalanul játszó természet van előttünk; és az ész vezérfonala helyét a vigasztalan véletlenség foglalja el.

Második tétel.

Ezek a természeti képességek, melyek végső fokon az ész használatára törekszenek, az emberben (mint a föld egyetlen eszes teremtményében) csak a fajban, nem pedig az individuumban fejlődhetnek ki tökéletesen. Valamely teremtményben az ész nem más, mint arra való képesség, hogy az illető minden ereje használatának szabályait és céljait a természeti ösztönökön jóval túlfejlésze, és ebben a szándékában nem is ismer határt. Ez az ész azonban önmagában nem hat ösztönösen, hanem szüksége van kísérletekre, gyakorlatra és tanításra, hogy a belátás egyik fokától a másikig lassankint eljusson. Ezért minden embernek mérhetetlen sokáig kellene élnie, amíg eltanulja, miként vegye minden egyes természeti képességét a maga tökéletességében használatba; vagy ha a természet életünk idejét rövidre szabta meg (amint ez csakugyan így is van), az észnek szüksége van a bizonyságok beláthatatlan sorára, melyek egyike felvilágosodottságát a másikának átszarmaztatja, hogy végül is a fajunkban szunnyadó csírák a fejlődés ama fokát elérjék, amely céljának már tökéletesen megfelelő lesz. És ez az időpont kell, hogy legalább az ember eszméjében mint törekvéseinek célja meglegyen, mert különben a természeti képességeket legnagyobbbrészt mint hiábavalókat és céltalanokat kellene tekintenünk; olyannak, amely minden praktikus elvet megszüntetne és amely ezáltal a természetet, amelynek a bölcsessége pedig minden dolgának a megítélésében alapelveként kell szolgálnia, egyedül az ember miatt olyan színben tüntetné fel, mintha gyerekes játékszer volna.

Harmadik tétel.

A természet akarata az, hogy az ember mindazt, ami túllépi állati létének mechanikus elrendezettségét, teljesen önmagából teremtsen elő, és semmi más boldogságban, vagy tökéletességben ne legyen része, csak amit önmaga ösztönétől menten saját esze által alkotott. A természet tudniillik nem tesz semmit fölöslegesen és céljaihoz szolgáló eszközeinek a használatában sem tékozló. Mivel pedig az embereknek észet és ebben gyökerező szabad akaratot adott, ezzel egyben már annak is világos jelét adta, mi volt ezzel a kiruházással a szándéka. Nem volt szabad, hogy az embert ösztönei vezessék, vagy, hogy el legyen látva felhalmozott kész ismeretekkel; helyett inkább mindent önmagából kellett előteremtenie. Élelmiszereinek, ruházatának, külső biztonságának és védekezésének a feltalálása, (mert mindehhez a természet neki sem a bika szarvait, sem az oroszlán karmait, sem a kutya állkapcsát, hanem mindössze csak kezeket adott), minden gyönyörűség, ami az életet kellemessé tudja tenni, maga a belátás és okosság, sőt akaratának jóindulata, mindez teljesen saját alkotása kellett, hogy legyen. A természet mintha ezen a ponton a legnagyobb takarékoságba esett volna és az ember állati kiruházását olyan szűkmarkúan, pontosan egy kezdetleges lét legelemibb szükségleteire mérte volna ki, mintha csak azt akarta volna: az ember, ha már a legnagyobb vadság állapotából a legnagyobb ügyességig és (amennyire ez legalább is a földön lehetséges) ezáltal a boldogságig felvitte, az ebből származó érdemet egészen egyedül élvezze

és azt teljesen önmagának köszönhesse; mert hiszen maga a természet is inkább az ember észszerű *önértékelésére*, mint magátjólérésére épített. Mert az emberi dolgoknak ebben a menetében a veszélyek egész légiója vár az emberre. Úgy látszik, a természet nem épen azzal törődött, hogy az ember jól éljen; hanem hogy olyan sokra vigye, hogy viselkedése által magát az életre és jólétre méltóvá tegye. Meglepő marad emellett mindig, hogy idősebb generációk csak látszólag végzik fáradságos munkájukat utódaikért, hogy tudniillik ezek számára egy lépcsőfokot készítsenek, amelyről aztán az épületet, melyet a természet célul tekint, magasabbra emelhetik; és hogy csak a legutolsó nemzedék számára jusson a boldogságból, hogy az épületben lakhassanak is, amelyen elődeik hosszú sora (persze tudatos szándék nélkül) dolgozott, anélkül, hogy a boldogságban, amelyet előkészítettek, részük lehetett volna. De ha még oly rejtélyes is mindez, mégis szükséges, ha egyszer felvesszük: itt van egy állatfaj, amelynek esze van és mint eszes lények osztálya, akik ugyan valamennyien meghalnak, de akiknek faja halhatatlan, mégis csak el fog jutni képességei kifejlődésének tökéletességéhez.

Negyedik tétel.

Az eszköz, melyet a természet használatba vesz, hogy összes képességeinek kifejlődését elérje, nem más, mint ezeknek a képességeknek a társadalomban való antagonizmusa, amennyiben mégis ez az oka a képességek törvényszerű rendjének. Ezen az antagonizmuson én itt az embereknek a *társiatlan társiaságát* értem, azaz az embernek azt a hajlamát, hogy társadalmat képezzenek, amely mindamellett mégis egy általános ellenállással jár együtt, amely viszont állandóan a társadalom szétbomlasztásával fenyeget. Az erre való hajlam nyilvánvalóan az emberi természetben rejlik. Az emberben megvan a hajlandóság, hogy magát *eltársadalmosítsa*: mert ilyen állapotban többnek érzi magát, mint ember, ami természeti képességeinek kifejlesztését illeti. Nagy hajlama van azonban emellett arra is, hogy magát izolálja: mivel önmagában megeléged a társiatlan tulajdonságokkal is, azt t. i., hogy mindent a saját értelme szerint intézzon, ennél fogva mindenfelől ellenállásra vár, mert hiszen önmagáról tudja, hogy ő a maga részéről is kész a mások ellen irányuló ellenállásra. Ez már most az az ellenállás, amely az ember minden erejét felkelti és őt magát arra bírja, hogy a lustaságra való hajlamát legyőzze, és becsület-, uralmi-, vagy hírvágytól úzva rangot biztosítson magának társai között, akiket ugyan ki nem állhat, de akik nélkül még sem tud megenni. Ezáltal történnek meg aztán az első igazi lépések a vadság állapotából a kultúra felé, ami tulajdonképpen semmi más, mint az ember társadalmi értéke; ezáltal fejlődik ki egymás után minden tehetség, csiszolódik az ízlés és a folytatólagos felvilágosítás útján megkezdődik egy gondolkodásmód megalapozása, amely az erkölcsi megkülönböztetésre való nyers természeti képességet idővel meghatározott praktikus elvekké és ezzel a társadalomhoz való fiziológiailag¹ kényszerített összetartozást végül egy morális egésszé fogja változtatni. A társiatlanságnak azok nélkül az önmagukban véve ugyan nem valami szeretetreméltó tulajdonságai nélkül, amiből az a bizonyos ellentállás támad, melyet önző önhittségében mindenkinek szükségképpen fel kell lelnie, egy arkadiai pásztoréletben, a tökéletes egyetértésben, megelégedésben és kölcsönös szeretetben minden tehetségnek örökre csírájában rejtve kellene maradnia; az emberek, ha jóindulatúak volnának, mint a juhok, melyeket legeltetnek, aligha szereznének létüknek nagyobb értéket, mint ami ennek a háziállatnak van; akkor nem töltenék ki azt az űrt, ami a mindenségben ennek célját illetőleg az ésszel felruházott természet számára fenn van tartva. Hála legyen ezért a természetnek az összeférhetetlenségért, a rosszindulatúan versengő hiúságért, a soha ki nem

¹ Az eredetiben pathologisch, az akkori szóhasználatnak megfelelően. (Ford.)

elégíthető bír- vagy hatalmi vágyért! Ezek nélkül örökre fejletlenül szunnyadna az emberiség minden kiváló természeti képessége. Az ember egyetértést akar; de a természet jobban tudja, mi a jó az emberi faj számára; a természet tehát viszályt akar. Az ember kényelmesen és kellemesen akar élni; a természet azonban azt akarja, hogy az ember kitörjön a hanyagságból és tétlen meglegedésből, munkára és fáradozásra, hogy eszközt találjon az ellen is, hogy az ember addig okoskodjék, amíg megint kibújik az utóbbiak vállalásából. Az erre szolgáló természeti hajtóerők, a társiatlanságnak és az általános ellenállásnak a forrásai, amelyekből oly sok baj támad, melyek azonban megint csak az erők új megfeszítésére és ezzel a természeti képesség további fejlesztésére ösztökélnek, egy bölcs alkotó rendelkezését árulják el; és nem ám egy rosszakaratú szellem kezét, aki az ő dicső alkotásába belekontárkodott és azt irigységében elrontotta volna.

Ötödik tétel.

A legnagyobb probléma az emberi nem számára, amelynek megoldására a természet őt egyenesen kényszeríti, egy általános, jog szerint igazodó polgári társadalomnak az elérése. Mivel csak a társadalomban, és pedig egy olyanban, amelyben a legnagyobb szabadság és ezzel tagjainak egy általános antagonizmusa, és mégis a szabadság határainak a legpontosabb megszabottsága és biztosítása megvan, hogy mások szabadsága ép úgy érvényesülhessen, - mivel csak ebben érhető el a természet legmagasabb célja, tudniillik összes képességeinek az emberiségben való kifejlődése, - a természet is azt akarja, hogy az emberiség mindezt, valamint rendeltetésének minden célját önmaga teremtsen meg; így kell tehát, hogy az emberi nem számára a természet feladata egy olyan társadalom legyen, amelyben a szabadság külső törvényektől szabályozva a legnagyobb mértékben ellenállhatatlan hatalommal karöltve fordul elő, másszóval egy tökéletesen igazságos polgári alkotmány; mert a természet csak ennek a megoldása és végrehajtása útján képes a fajunkkal való többi célját elérni. Hogy a kényszernek ebbe az állapotába lépjen, arra a különben a kötetlen szabadságért olyannyira hevülő embert a szükség veszi rá; és pedig valamennyi közül a legnagyobb, az tudniillik, amelyet egymásközött önmaguknak okoznak az emberek, akiknek hajlamai hozzák magukkal, hogy vad szabadságban nem soká maradhatnak meg egymás mellett. De egy olyan keretben, mint a polgári egyesülés, ugyanazok a hajlamok a legjobb hatást váltják ki; épenúgy, mint a fák az erdőben, épen azért, hogy egyik a másikatól fényt és napot el akar venni, teszik egymás számára szükségessé, hogy mindkettőt maguk fölött keressék és ezáltal szép, egyenes növést kapnak; viszont azok, melyek szabadságban és egymástól elkülönítve tetszésük szerint terjesztik ki ágaikat, púposan, ferdén és görbén nőnek. Minden kultúra és művészet, mely az emberiséget díszíti, a legszebb társadalmi rend is, gyümölcsei ennek a társiatlanságnak, amely szükségessé teszi a maga számára, hogy diszciplinalódjék és így rákényszerített művészettel a természet csíráit tökéletesen kifejllessze.

Hatodik tétel.

Ez a probléma a legsúlyosabb és az, melyet az emberi nem legutoljára fog megoldani. A nehézség, melyet már ennek a feladatnak a pusztá eszméje is szem elé tár, a következő: az ember állat, amelynek, ha más fajtájabeliekkel együtt él, úrra van szüksége. Mert saját szabadságával társai szabadságát illetőleg bizonyosan visszaél; és habár mint eszes teremtmény törvényt kíván, amely mindenki szabadságának határt szabjon, mégis rossz útra téríti öns, állati hajlama, hogy ahol csak lehet, önmagát kivételnek tekintse. Szüksége van tehát egy úrra, aki akaratát megtöri és arra kényszeríti, hogy egy általános érvényű akaratnak, amely

mellett mindenki szabad lehet, engedelmeskedjék. De honnan veszi ezt az urat? Sehol máshonnan, mint az emberi fajból. De ez épúgy állat lesz, akinek megint csak úrra van szüksége. Kezdheti tehát, ahol akarja: nem lehet megítélni, hogyan lehetne az általános igazságnak főt szerezni, aki maga is igazságos; keresheti ezt egyes személyben, vagy sok erre a célra kiválogatott személyek társadalmában. Mert ezek közül mindegyik vissza fog élni saját szabadságával, ha senki sem áll már fölötte, aki rajta törvények szerint hatalmat gyakorol. A legmagasabb fő azonban *önmagával szemben* is igazságos és mégis *ember* legyen! Ez a feladat ezért a legnehezebb valamennyi között; tökéletes megoldása talán lehetetlen is: olyan görbe fából, mint amilyenből az ember teremtvé van, nem igen lehet egészen egyenest faragni. Csak a közeledést ehhez az eszméhez tette a természet köteleességünké.² Hogy épen ez az, ami utolsónak kerül megvalósításra, már abból is következik, hogy ehhez három dolog szükséges: egy lehetséges alkotmány természetéről alkotott *helyes fogalmak*, nagy, sok világfolyáson gyakorolt *tapasztaltság* és mindenek fölött mindezek vállalását előkészítő *jóakarat*; három ilyen dolognak az egyszerre való összetalálkozása azonban nagyon nehéz eset, és ha meg is történik, akkor is csak nagyon sokára, sok hiábavaló kísérletezés után.

Hetedik tétel.

Egy tökéletes polgári alkotmány létrehozatalának problémája függ egy törvényszerű külső államviszony problémájától és így ez utóbbi nélkül meg nem oldható. Mit tesz az, ha egyes emberek törvényszerű polgári alkotmányán, azaz egy közös intézmény létrehozatalán dolgozunk? Ugyanaz a társiatlanság, amely az embereket erre kényszerítette, lesz ismét az oka annak, hogy minden egyes közös intézmény külső viszonylataiban, azaz mint állam más államokhoz való vonatkozásában kötetlen szabadságban él és következésképp egyiknek a másikatól épen azokat a bajokat kell várnia, melyek az egyes emberekre nehezdednek és őket kényszerítik, hogy egy törvényszerű polgári állapotot teremtsenek. A természet tehát az emberek, sőt a nagy társadalmak, államtestek és más hasonló teremtmények összeférhetetlenségét ismét eszközként használja, hogy ezek elkerülhetetlen *antagonizmusában* a nyugalom és biztonság állapotát megtalálja; a természet az embereket háború, az ezekre való megfeszített és soha fel nem hagyó készülődés és a nyomor útján, amelyet ezáltal végül is minden egyes államnak, még békében is, bensőleg éreznie kell, kezdetben tökéletlen kísérletekre, végül azonban sok pusztítás, zűrzavar és saját erőinek tökéletes belső felemésztődése után arra hajt, amit az embereknek az ész is oly sok szomorú tapasztalat nélkül megmondhatott volna, t. i.: hogy a vadak: törvénynélküli állapotából kilépjenek és egy népszövetséget alkossanak; ahol minden egyes állam, a legkisebb is, a maga biztonságát és jogait nem saját hatalmától vagy saját jogi megítélésétől, hanem egyedül ettől a nagy népszövetségtől (*Foedus Amphictyonum*), egy egyesült hatalomtól, és az egyesült akarat törvények szerint való döntésétől várhatja. Látszódjék ez az eszme még oly ábrándosnak is, és mint ilyenért, ki is nevettek érte egy Abbé de St. Pierre-t, vagy egy Rousseaut³ (talán mivel ők hittek a közeli megvalósításban), mégis ez az elkerülhetetlen vége annak a nyomorúságnak, melybe az emberek egymást kölcsönösen

² Az ember szerepe tehát nagyon mesterséges. Hogy áll a dolog más égitestek lakóival és ezek természetével, nem tudjuk; ha azonban a természet megbízásának sikeresen eleget teszünk, hízeleghetünk magunknak vele, hogy szomszédaink között a világ épületében nem valami csekély rangot biztosítottunk magunknak. Talán ott azoknál minden egyes individuum rendeltetését még életében teljesen betöltheti. Nálunk ez másképp van; csak a faj remélheti ezt.

³ Abbé de St. Pierre (1658-1733) munkája, melyet a spanyol örökösödési háború után írt, *Projet de paix perpetuelle* (Utrecht 1713). Ebből hozott egy részt J. J. Rousseau 1760-ban nyilvánosságra.

beledöntötték, és amelynek az államokat épen arra az elhatározásra kell bírnia (legyen ez számukra bármilyen nehéz is), amibe a vadember époly kelletlenül volt kénytelen belemenni, hogy t. i.: brutális szabadságát feladja és egy törvényszerű alkotmányban nyugalmat és biztonságot keressen. - Valamennyi háború ezek szerint megannyi kísérlet (nem annyira az emberek, mint inkább a természet részéről), hogy államok új viszonylatai létrejöjjenek és a régiek a lerombolása, vagy legalább is feldarabolása útján új testek képződjenek, melyek önmagukban, vagy egymás mellett ismét csak nem állhatnak meg és ezért új, hasonló forradalmakat kell átszenvedniök; míg végre egyszer, részben a polgári alkotmány lehető legjobb berendezettsége folytán belsőleg, részben egy közös megegyezés és törvénykezés folytán külsőleg olyan állapot jön létre, amely egy polgári közösséges lényhez hasonlóan mint valami *automata* önmagát fenntartani képes lesz.

Vajjon már most a ható okok *epikuri* összetalálkozásától várjuk-e, hogy az államok épen úgy, mint az anyag kis porszemai véletlen összeütközés folytán mindenféle képződményekké lesznek, melyek új ütköződés következtében megint csak tönkremennek, míg végre egyszer, *véletlenségből* olyan képződmény jön létre, amely önmagát ebben a formájában meg tudja tartani (egy szerencsés véletlen, amely valaha is igen nehezen történhetik meg); vagy pedig inkább azt tételezzük fel, hogy a természet itt egy szabályszerű irányt követ, hogy fajunkat az állati lét alacsony fokáról lassankint az emberiség legmagasabb fokára - még pedig saját, bár az embertől kikényszerített művészettel - emelje és ebben a látszólag vad rendtelenségben egész szabályszerűen ama eredeti képességeket fejleszti ki; vagy talán jobban tetszik az, hogy az emberek mindezen hatás- és ellenhatásából nagyjában sehol semmi, vagy legalább is semmi okos nem lesz, hogy minden marad úgy, ahogy azelőtt volt és ezért nem mondhatjuk meg előre, vajjon a viszálykodás, mely nemünknek annyira sajátja, a végén számunkra a bajoknak egész poklát készíti elő, egy még oly polgárosult állapotban is, melyben talán a természet ezt az állapotot és a kultúrában megtett egész eddigi előrehaladásunkat barbár pusztítással ismét meg fogja semmisíteni, végzet, melyért nem lehet kezeskedni a vak véletlen kormányzása alatt, amely nem különbözik a törvénynélküli szabadságtól, ha a természet titokban bölcsességhez kötött vezérfonalával alá nem támasztjuk, az körülbelül abban a kérdésben csúcsosodik ki: vajjon értelmes dolog-e, a természeti berendezkedésnek részeiben *célszerűtlenséget*, egészében azonban mégis *célszerűséget* betudni? Amit tehát a vadak célnélküli állapota tett, hogy tudniillik nemünkben minden természeti képességet elnyomott, végül azonban a bajok által, melyekbe belekerült, arra kényszerült, hogy ebből az állapotból ki, és egy polgári alkotmányosságba lépjen, amelyben mindezek a csírák kibontakozhatnak, ugyanazt teszi a már megalapított államok barbár szabadsága is, tudniillik: hogy az egyes lények összes erejének egymás elleni készülődésre való felhasználása, a háború pusztításai, méginkább azonban a szükségszerűség folytán, hogy állandó készenlétben kell lennünk, a természeti képességek teljes kifejlődését a maguk előrehaladásában megakadályozza ugyan, ezzel szemben azonban a bajok is, melyek mindebből származnak, nemünket arra kényszerítik, hogy sok szomszédos államnak önmagában véve üdvös ellentállása közepett, amely saját szabadságukból támad, megtaláljuk az egyensúly törvényét és létrehozunk egy egyesült hatalmat, mely arra nyomást gyakorol s ezzel megteremtjük az állam általános biztonságának világpolgári állapotát, amely nem lesz ugyan minden *veszély* nélkül arra nézve, hogy az emberiség erői el ne szunnyadjanak, de mégis meglesz bennük a kölcsönös *hatás és ellenhatás egyenlőségének* a principiuma, hogy egymást el ne pusztítsák. Mielőtt ez az utolsó lépés (az államszövetség) megtörténik, tehát kiképződésének csaknem a feleútján, az emberi természet a legkeményebb csapásokat szenved el, mégpedig a külső jólét csalóka látszatában; és bizony igaza volt *Rousseau*-nak, ha a vadak állapotát előbbre helyezte, mihelyt ugyanis ezt az utolsó fokot, melyre fajunknak még csak ezután kell majd fellépnie, elhagyjuk. A művészet és tudomány a legmagasabb mértékben *kultivált* bennünket. *Civilizáltak* is vagyunk, szinte

túlásig, mindenféle társadalmi szokás és tisztesség számára. De hogy magunkat *morálisoknak* is tartsuk, ahhoz még nagyon sok hiányzik. Az erkölcsiség eszméje ugyanis még a kultúrához tartozik; ennek az eszmének a használata, amely csak a becsületszeretet és a külső tisztesség erkölchöz hasonló voltában áll, még csupán civilizáltság. De mindaddig, amíg az államok minden erejüket a hiú és erőszakos hódítási tervekre fordítják és így polgáraik gondolkodásmódjuk belső képzésére irányuló lassú fáradozását szakadatlanul akadályozzák, tőlük minden erre vonatkozó támogatást megtagadnak, ettől a viselkedéstől nem igenis van mit várni; mert ehhez minden egyes lénynek a polgárok képzéséhez való hosszú megmunkálása szükséges. Minden jó azonban, amely nem a morális jó érzületére van felépítve, semmi más, mint csupa látszat és cifranyomorúság. Az emberiség mindaddig meg is marad ebben az állapotban, amíg azon a módon, amint én mondtam, ki nem emeli magát államviszonyainak chaotikus állapotából.

Nyolcadik tétel.

Az emberi nem történetét nagyjában úgy lehet tekinteni, mint a természet rejtett tervének a véghezvitelét, hogy egy belsőleg és erre a célra külsőleg is tökéletes államalkotmányt hozzon létre, mint az egyetlen állapotot, melyben az emberiségbe ojtott összes képességeit tökéletesen kifejlesztheti. Ez a tétel egyenesen következik az előbbiből. Látjuk: a filozófiának is meglehet a maga *chiliasmusa*; mégis olyan, amelynek az előidézésére, hacsak nagyon távolról is, de maga az eszme kedvező lehet, amely tehát nem kevesebb, mint ábrándos. Csak arról van szó, hogy vajjon a tapasztalat a természet céljának ebből a menetéből valamit felfedez-e. Azt mondom: *valami keveset*; mert ez a körfutás, úgylátszik, olyan hosszú időt követel, míg önmagába visszatér, hogy abból a kis részből, melyet az emberiség ebben a célban befutott, épúgy csak bizonytalanul tudjuk megállapítani a pálya alakját és a részek viszonyát az egészhez, mint az összes eddigi égi megfigyelésekből azt a pályát, amelyet napunk a mellékbolygók egész légiójával a nagy állócsillagrendszerben megtesz; jóllehet a világépület systematikus alkotmányának általános okából és abból a kevésből, amit megfigyeltünk, elég bizonyossággal következtethetünk egy ilyen körfutás valóságára. De magával hozza ezt az emberi természet is: hogy a legtávolabb eső korszakok iránt, melyek fajunkat illetik, sem vagyunk közömbösek, ha egyszer bizonyossággal várhatunk rájuk. Különösen a mi esetünkben történhetik ez annál kevésbé, mivel úgy látszik, hogy saját eszes intézkedésünkkel ezt az utódaink számára oly örömdetes időpontot gyorsabban elérhetnők. Ezért olyan fontosak számunkra is ennek a közeledésnek még a gyöngye nyomai is. Már most olyan mesterséges viszonyban vannak az államok egymással, hogy egyik sem juttathat akármit is a belső kultúrának anélkül, hogy a többiekkel szemben ezáltal a hatalomban és befolyásban ne veszítene; így van tehát az államok becsvágyó törekvései által, ha nem is az előrehaladás, de mégis a természet e céljának a megtartása meglehetősen biztosítva. Továbbá: a polgári szabadsághoz ma már nem igen lehet nyúlni anélkül, hogy ennek hátrányát minden iparban, de különösen a kereskedelemben, ezáltal pedig az állam erőinek fogyatkozását a külső körülményekben meg ne érezzék. Ez a szabadság azonban lassankint tovább megy. Ha a polgárt megakadályozzuk abban, hogy jólétét minden neki tetszetős módon, ami csak mások szabadságával egyáltalán megfér, keresse, akkor akadályozzuk az egész működés elevenségét és ezáltal ismét az egésznek az erejét. Ezért szűnik meg mindinkább tevékenységében a személyi korlátozottság és érvényesül a vallás általános szabadsága; így áll elő lassankint, minden túlzó kinövésével, *a felvilágosodás*, mint egy nagy jótétemény, mely az emberi nem számára még uralkodóinak önös hódítványából is fakad, még akkor is, ha ezek csak saját javukat nézik. Ennek a felvilágosodásnak, és vele együtt bizonyos szívbeli részvétnek, melyet a felvilágosodott ember a jóval szemben, melyet tökéletesen felfog, nem képes nem érezni, lassankint el kell jutnia egész a trónig és

befolyást kell szereznie magukra a kormányzási alaptételekre is. Jóllehet pl. a mi világi uralkodóink jelenleg nyilvános nevelőintézetekre és általában mindarra, ami a világ legjavát illeti, nincs felesleges pénzük, mivel mindent már előre elszámoltak a jövő háborújára; mégis meg fogják saját hasznukat abban találni, hogy népük gyöngé és lassú fáradozásait legalább maguk nem akadályozzák. Maga a háború is lassankint végül nemcsak oly mesterséges, kimenetelében mindkét félre nézve oly bizonytalan, hanem az utófájdalmak következtében is, melyeket az állam egy mindinkább növekedő adósság (egy új találmány) terhében érez, melynek törlesztése beláthatatlan lesz, oly meggondolandó vállalkozás lesz, amellyel a befolyás, melyet minden állami megrázkódtatás, ipara által oly szorosan összetartozó világ-részünkben minden más államra gyakorol, oly észrevehető: hogy ezek saját veszélyeiktől kényszerítve, jóllehet törvényes tekintély nélkül választott bírákhoz fordulnak és így mindent a messziségből egy jövőbeli nagy államtestté alakítanak át, amire példát a világ idáig még nem tudott felmutatni. Bár ez az államtest jelenleg még csak nagyon nyers tervben van meg, mégis minden tagban, melyek mindegyikének a dolga az egésznek a fenntartása, már kezd valami érzés mutatkozni; és ez adja meg a reményt arra, hogy az átalakulás néhány forradalma után végül az, ami a természet legmagasabb célja, egy általános *világpolgári állapot*, mint az anyaméh, melyben az emberi nem minden eredeti képessége kifejlődik, egykor mégis csak létre fog jönni.

Kilencedik tétel.

Egy olyan filozófiai kísérletet, amely a természetnek az emberiségben való tökéletes polgári egyesülést célzó általános világtörténelmét akarja megalapozni, mint lehetségeset és mint e természeti szándékra nézve is előmozdítót kell tekintenünk. Különös és a látszat után ítélve képtelen terv, egy eszme szerint, amint a világ folyamatának haladnia kéne, ha az bizonyos eszes céloknak alá volna vetve, *történelmet* írni; úgy látszik ilyen szándékból csak egy *regény* jöhet létre. Ha azonban fel szabad tenni, hogy maga a természet az emberi szabadság játékában nem terv és végső cél nélkül jár el, akkor mégis csak jól felhasználható lehetne az eszme; és ha már mi túlságosan rövidlátók vagyunk ahhoz, hogy az ő intézkedéseinek titkos mechanizmusán keresztül nézzünk, szolgáljon nekünk ez az eszme mégis legalább vezér-fonálnak arra, hogy egy különben tervnélküli *halmazát* az emberi cselekvéseknek, legalább nagyjában, mint egy *rendszer* ábrázoljuk. Mert ha a *görög* történelemmel kezdjük, - mint amelyet legalább hitelesnek kell tartanunk, mivel ez számunkra minden korábbi és egyidejűt megőrizett⁴ -; és ha ennek a befolyását a görög államot felemésztő *római* nép államtestének keletkezésére és elmúlására és ez utóbbinak a befolyását a *barbárokra*, akik viszont ezeket törték össze, a mi időnkig kísérik; emellett pedig más népek államtörténetét, úgy amint azoknak az ismerete épen e felvilágosodott népek útján lassankint hozzánk elkerült, *epizodikusan* hozzáfűzzük: akkor az államalkotmány javulásának rendszeres folyamatát fedezzük fel a mi világrészünkben (mely egykor valószínűleg az összes többinek is törvényt fog adni). Amennyiben továbbá mindenütt csak a polgári alkotmányt és annak törvényeit és az

⁴ Csak *tanult közönség*, mely kezdettől egész máig szakadatlanul fennmaradt, hitelesítheti az ókori történelmet. Ezen túl minden *terra incognita*; és ezeknek a népeknek a történelme, akik ezen kívül éltek, csak azon az időpontra kezdődhetik, mikor ebbe beléptek. Ez történt a *zsidó* néppel a ptolemaeusok idejében a görög bibliafordítások segítségével, melyek nélkül a róluk szóló *elszigetelt* híreknek kevés hitelt adnánk. Innét (ha ez a kezdet előbb már kellőképpen ki van kutatva) lehet aztán elbeszéléseik nyomán tovább, fölfelé haladni. És így van ez a többi népekkel is. *Thucydides* első lapja az egyetlen kezdete minden igazi történelemnek, (mondja Hume) *Essays moral, political and literary* (1741. 11. lap).

államviszonyokat vesszük tekintetbe, annyiban mindkettő, a jó által, amit azok tartalmaznak, hosszú ideig arra szolgáltak, hogy a népeket (és velük a művészetet és tudományt) előrevigyék és felmagasztalják, a hibái által pedig, ami rajtuk ragadt, hogy ezeket ismét megsemmisítsék, de úgy, hogy a felvilágosodásnak egy csírája mindig megmaradjon, hogy ez minden forradalom által továbbfejlesztve a javulásnak egy következő még magasabb fokát előkészítse; és ezzel, azt hiszem, felfedeztünk egy vezérfonalat, amely nem csupán az emberi dolgok olyan annyira kuszált játékanak megvilágításához, vagy jövőbeli államváltozásoknak politikai jövőmondásához szolgálhat (haszon, melyet már az emberek történelmükből, ha mindjárt egy szabálytalan szabadság össze nem függő hatásának tekintették is, levontak!), hanem (amit egy természeti terv feltételezése nélkül nem lehet joggal remélni) vigasztaló kilátást is nyit a jövőbe, amelyben minden csíra, melyet a természet beléültetett, tökéletesen kifejlődni és rendeltetését a földön betölteni képes lesz. A természetnek -, vagy helyesebben a *gondviselésnek* - ilyen *igazolása* nagyon fontos indítók a világszemlélet egy bizonyos nézőpontjának megválasztásához. Mert mit ér az, hogy az esztelen természetbirodalomban a teremtés dicsőségét és bölcsességét magasztaljuk és megfigyelésre ajánljuk, ha a legfelsőbb bölcsesség nagy nézőterének az a része, amely a minderre vonatkozó célt rejt magában - az emberi nem történelme, - mégis csak egy szakadatlan kifogás kell hogy maradjon, amelynek a látványa bennünket arra kényszerít, hogy szemünket róla bosszúsan elfordítsuk, és mialatt kételkedünk, hogy benne bármikor egy tökéletes eszes célt felfedezhetünk, oda lyukadunk ki, hogy azt egy másik világban reméljük?

Hogy egy világtörténelemnek ezzel az eszméjével, melynek bizonyos mértékben *a priori* vezérfonala van, a sajátlagos tisztán *empirikusan* megírt történelemnek a kidolgozását akarnám szorgalmazni, az szándékom félremagyarázása volna; az egész mindössze csak egy gondolat abból, amit egy filozófikus koponya (akinek egyébként a történelmet is tökéletesen ismernie kellene) még egy más álláspontból is megkísérelhetne. Ezenfelül a különben dicséretes körülményesség, amellyel most korunk történelmét tárgyalni szokás, természetszerűen mindenkit meggondolásokra kell, hogy készítsen: hogy t. i. mint kezdenek hozzá a mi késői utódaink, hogy a történelem terhet, melyet mi nekik néhány évtized múlva hátra szeretnénk hagyni, megértsék. Kétségtelen, hogy a legrégibb idők történelmét, amelyről szóló okmányok addigra rég elhamvadtak, csak annak nézőpontjából fogják értékelni, ami őket érdekli, azaz abból, hogy népek és kormányok világpolgári célból mit alkottak, vagy mit romboltak. Hogy pedig erre, valamint államfők és szolgálók becsvágyára tekintettel legyünk, hogy őket az egyetlen eszközre figyelmeztessük, amely számukra a legkésőbb időkig szóló híres emlékezetet biztosíthat: az is szolgáltathat *némi* indítókat egy ilyen filozófiai történelem kísérletéhez.

-&-